

„Az Ősi küldöttet, a tatárjárás idején játszódó történelmi regénytrilógiáját élete fő művének szánta.”

Kollarits Krisztina: Tormay Cécile történelmi regénye, Az ősi küldött- egy életmű lezárul Polisz, 2011. 137.sz. (szept.), 18-22. és Polisz 2011. 138. sz.(okt.), 47-54.

„A pusztuló tavasz füstjében egyszerre olyan messzire kezdett látni, mint soha életében (...), és felderengett benne, hogy valamilyen nagy nehéz tennivalója van még neki ezen a világon.”
(Tormay Cécile: *Az ősi küldött II.*)

Nemcsak minden könyvnek, de minden írónak is megvan a maga sorsa. Vannak, akiket csak haláluk után fedeznek fel, másokra – bár életükben ismertek és sikeresek voltak - több évtizedes felejtés vár. Ez utóbbiakhoz tartozik az *Ősi küldött* írója, Tormay Cécile¹ is, s nem véletlenül: egyes írásai, köztük 1918-19-es „naplója”, a *Bujdosó könyv*, még 1945-ben indexre került, regényeit az 1939-es összkiadás után közel 60 évig nem adták ki újra, a Budapesten róla elnevezett utcát visszakeresztelték Kőfaragó utcára, szobra a Károlyi kertből eltűnt (talán a bombázásoknak esett áldozatul).

Élete fő művének szánta a tatárjárás idején játszódó történelmi regénytrilógiáját, az *Ősi küldöttet*, melyben igyekezett mindazt összefoglalni, ami fontos volt számára: a magyarság sorsáról, történelmi hivatásáról vallott nézeteit éppúgy, mint saját, benső életének főbb állomásait. A téma már 1924 óta foglalkoztatta, de komolyabban azonban csak 1929 telén foghatott munkához. Kisebb-nagyobb megszakításokkal haláláig dolgozott rajta. Az első kötet, a *Csallóközi hattyú*, 1933 decemberében, a második, *A túlsó parton*, 1934-ben jelent meg. Élete utolsó éveiben egyre többet betegeskedett, a harmadik részt, *A fehér barátot* szinte a halállal versenyt futva igyekezett befejezni, de az utolsó négy fejezetre már nem jutott ideje, ezt az író vázlatára alapján Kállay Miklós írta meg.²

AZ ŐSI KÜLDÖTT – EGY ÉLET(MŰ) LEZÁRUL

A történelmi regény reneszánsza az 1920-30-as években

Az 1920-as években valóságos virágkorát élte a történelmi regény a magyar irodalomban. Erdélyben a transzilvanizmus programjában fontos szerepet töltött be az erdélyi táj és történelem ábrázolása: „*A kisebbségi lét mögé oda kellett rajzolni a történelmi sorsot, az erdélyi magyar élet hagyományait és kontinuitását (...) a történelmi regény is a „nemzetiségi önkeresés” eszköze és kerete volt (...)*”.³ Ugyanakkor, az erdélyihez hasonlóan a

¹ Tormay Cécile (Bp. 1876 - Mátraháza, 1937) író, szerkesztő. Pályáját artistikus novellákkal kezdte. Az őszirózsás forradalom hatására szakított korábbi életmódjával, a szalonok világát felcserélte a politikával. 1918-ban Károlyi Mihály kormányával szemben megalapította a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségét. 1923-37-ig szerkesztette a Nyugat ellenlapjának szánt Napkeletet. 1930-ban Corvin-koszorúval tüntették ki, 1936-ban Nobel-díjra terjesztették fel. Művei: 1899 Apródszerelem (novellák); 1905 Apró bűnök (novellák); 1911 Emberek a kövek között (regény, 1942-ben A hegyek lánya címmel megfilmesítették, rendezője Farkas Zoltán volt); 1914 A régi ház (regény); 1918 Viaszfigurák (novellák); 1920-21 Bujdosó könyv; 1926 Fioretti (ford.); 1930 Kis magyar legendárium (ford.); 1933 Az ősi küldött I.; 1934 Az ősi küldött II.; 1937 Az ősi küldött III.

² Hankiss János, Tormay Cécile, Singer és Wolfner Kiadó, Bp., 1939, 259-61, illetve 262. oldalon található 14-es lábjegyzet.

³ Pomogáts Béla, A szellem köztársasága, Akadémiai Kiadó, Bp., 2004, 48. A korszak legfontosabb erdélyi történelmi regényei: Kós Károly: Varjúnemzetség (1925); Tabéry Géza: A tűzmadár (1926), Vértorony

magyarországi irodalomban is megnőtt a történelmi regény jelentősége, mivel „*A hazai és az erdélyi történelmi regények egyaránt a nemzeti élet kereteinek átalakulásával vetettek számot, a kegyetlen tapasztalatok történelmi okait és tanulságait keresték, és a nemzeti történelem folytonosságának helyreállítására tettek kísérletet.*”⁴

A *Magyar Szemle* a 30-as években többször is foglalkozott e jelenséggel. 1935 januárjában Deér József egy hosszabb tanulmányt írt *Újabb történelmi regények a mai történettudomány szempontjából* címmel, melyben a nemzeti öntudat és önismeret fontos eszközének nevezi ezeket a regényeket, amennyiben a történettudományra támaszkodva valós történet szemléletet közvetítenek. Cikkében ebből a szempontból elemezte Kós Károly *Az országépítő* (1934), Harsányi Lajos *A nem porladó kezű király*, Tormay Cécile *Az ősi küldött* (1934), Szántó György *Bábel Tornya*, Farkas Jenő *Éda* és Makkai Sándor *Táltos király* (1934) című regényét.⁵ Kerecsényi Dezső *Az ősi küldött* első kötetéről írt 1934-es bírálatának bevezetésében szintén kiemeli, hogy a történelmi regények divatja még a 30-as évekre sem hagyott alább, s a közönség szívesen fogadja ezeket a különböző színvonalú és célkitűzésű műveket.⁶

Horváth János Tormay Cécile magyar történelem iránt feltámadó érdeklődését 1918-19 eseményeivel hozta összefüggésbe: „(...) *E nehéz idők benyomásait nem törölhetők el az évek. Egész további költészetén megérzik akkori élményei mélységes hatása. Figyelme az addiginál még erősebben a múlt, a történelem tanításai felé fordult; a jelenhez párhuzamot keresett a múltban, s hitet és reményt a jövőre.*”⁷

A történelmi számvetés, a nemzeti identitás erősítésének igénye, a közönség megnövekedett érdeklődése mellett valószínűleg a klebelsbergi kultúrpolitika is nagyban hozzájárulhatott a történelmi regények reneszánszához. A kultuszminiszter ugyanis az „*ország szellemi felépítése*”-nek⁸ egyik fontos elemének tartotta a történelmi ismeretek és tudat fejlesztését.⁹

Az 1923-ban hozta létre Klebelsberg a *Tudományos Társulatok és Intézmények Országos Szövetségét*, mely a nagy közönség nevelésével, az egyes tudományágak népszerűsítésével foglalkozó szervezetek egész sorát tömörítette. Tagjai közt találjuk a *Napkelet* kiadó *Magyar Irodalmi Társaság*ot is.¹⁰ Nem véletlen tehát, hogy bár a *Napkelet* irodalmi lap volt, szintén programjára tűzte a magyar történelem megismertetését a szélesebb közönséggel. Erről tanúskodnak Klebelsberg és Zichy Rafaelné egyes levelei, a *Napkelet*ben oly gyakori történelmi tárgyú publikációk vagy a *Napkelet Könyvtár*ában megjelent olyan kötetek, mint Szekfű Gyula *Történelempolitikai tanulmányai*, illetve szövegkiadások, mint a *Mohács Magyarországa*, a *Magyar Anonymus* vagy a *Kis magyar legendárium* (Szt. István, Szt. Imre és Szt. Gellért legendái).

A tudományos ismeretterjesztés mellett a szépirodalomnak is fontos szerepet szántak az „egészséges közszellem” kialakításában. A *Napkelet* beköszöntő cikkében Tormay Cécile épp a Historikussal (Klebelsberggel) mondatja ki az új irodalom feladatát: „*Állítsanak a nemzet elé új, nemes ideálokat, teremtsenek egészséges közszellemet. Ezt a munkát a politika nem végezheti el. (...) Higgyék el, azok között az erők között, melyek a nemzet lelki világát képezik,*

(1929), Szarvasbika; Szántó György: *Bábel Tornya* (1926); Gulácsy Irén: *Fekete völgy* (1927); Makkai Sándor: *Ördögsekér* (1925); Nyíró József: *A sibói bölény*; Gyallai Domokos: *Vaskenyéren*

⁴ Pomogáts Béla, i. m. 48.

⁵ Deér József, *Magyar Szemle*, 1935, XXIII. kötet 1. sz. 41-48.

⁶ Kerecsényi Dezső, Tormay Cécile új regénye, *Magyar Szemle*, 1934. június, XXI. kötet, 2. sz., 186-87.

⁷ Horváth János, Tormay Cécile írói pályája, *Napkelet*, 1937, 300-01.

⁸ Klebelsberg Kunó levele Szekfű Gyulához, 1921. július 23., Egyetemi Könyvtár Kézirattár, G 628. (EKK)

⁹ Klebelsberg Kunó, Elnöki megnyitóbeszéd a Magyar Történelmi Társulat Közgyűlésén, Századok, 1922.

évf.

¹⁰ T. Kiss Tamás, Klebelsberg Kunó, Új Mandátum Könyvkiadó, Bp., 1999, 12-13.

vagy időnként átalakítják, a legelső a szépirodalom. A költő, a regényíró, az emberi lélek örökké nyitott kapuján: az érzelem révén viszi be oda a maga erkölcsi felfogását, a maga világnézetét.”¹¹

Ilyen könyvnek szánta Tormay Cécile *Az ősi küldött* című regénytrilógiáját.

Történelmi regény-e *Az ősi küldött*?

Tormay, mielőtt munkához látott, alaposan tanulmányozta a tatárjárás korát. A történelmi hűségnek aggályosan igyekezett megfelelni, erről tanúskodik kora egyik legismertebb középkorkutatójával, Jakubovich Emillel folytatott levelezése.¹²

A középkori szerzetesek életével kapcsolatban a ciszter Brisits Frigyesztől kért felvilágosítást: „szükségem lenne néhány adatra Boldog Őzsébet, a pilisi Pálos-rend megalapítóját illetően. A második kérdés, amelyben segítségét kérem, a középkori szerzetestestvérek felavatási szertartásával kapcsolatos. Nagyon lekötelezne, ha megbízható forrásmunkát nevezne meg számomra.”¹³

A tatárjárás korában játszódó *Ősi küldött* egyrészt beleillett a történelmi regények korabeli divathullámába, másrészt azonban el is különült tőlük. Különösen feltűnő ez, ha a másik két ebben a korban játszódó történelmi regénnyel, Makkai Sándor *Táltos királyával* (1934) és Kodolányi János *A vas fiaival* (1936) című regényével vetjük össze.

Makkai regényének középpontjában IV. Béla alakja áll, végig követi a király életútját, azt mutatja be, hogy hogyan válik az hat ujjal született, balsejtelmeiktől gyötört királyból második államalapítónk. Ennek a koncepciónak megfelelően az ábrázolt események szinte végig a királyi udvarban, illetve a király környezetéhez tartozó főurak (Tomaj Dénes, Apodfi Dénes, Sámuel ispán) birtokán játszódnak. Gyakoriak a környezetnek, a szokásoknak, a történelmi eseményeknek hosszú, részletező leírásai, magyarázatai.

Kodolányi főszereplői egyszerű szabad parasztok: három legénynek el kell menekülnie a falujából egy rosszul sikerült leányszöktetés miatt. Benét a kunok fogadják be, évekig köztük él, ez lehetővé teszi az írónak, hogy bemutassa életmódjukat, szokásaikat. Ernye a királyi lovászok közé kerül, általa a királyi udvart látta velünk Kodolányi, alulnézetből. A harmadik fiú, Döme bekóborolja az országot, több udvarházban is szolgál, kalandjai során a királyra haragvó, elégedetlen földbirtokosok világába nyerünk bepillantást. *A vas fiainak* első kötete nem más, mint egy hosszúra nyúlt bevezető a második kötethez, melynek középpontjában a tatárok elleni harc áll. Itt már természetesen a király és környezetéé, illetve Batu káné lesz a főszerep. Bár más nézőpontból közelítette meg a két író a tatárjárás korát, közősek a két regényben a hosszú leírások, a kor szokásainak, fontosabb szereplőinek, a történelmi eseményeknek részletező ismertetései.

Tormay regényének középpontjában egy kitalált, félig-meddig szimbolikus alak, Ung sorsa áll. Az első részben, a *Csallóközi hattyúban* elsőkik a párizsi érseki iskolából, mert honvágy kínozza, s szeretné viszontlátni gyerekkori szerelmét, Kingát. Útközben megtudja, hogy Kinga férjét megölték a kunok, így már senki sem fog boldogságuk útjába állni. A Komáromban dühöngő pestisnek azonban az asszony is áldozatul esik, s Ung reményvesztetten menekül a városból.

A második rész címe *A túlsó parton*. A főszereplő valóban „odaát” jár: látva szerelme halálát és a tatárok pusztítását megtagadja kereszténységét és az ősi hit őrzőinek felkutatására indul. A régi hagyományok feltámasztásától reméli a magyarság önbizalmának és harci erejének visszatértét. Sok kaland után megtalálja az utolsó táltos szálláshelyét, de csalódnia kell, a nagy Ugur néma, nem tudja átadni neki tudományát.

¹¹ Tormay Cécile, Séta a szentmihályi parkban, Napkelet, 1923. 1. sz.

¹² Tormay Cécile levele Jakubovich Emilnek, 1934. I. 20. MTA kéziratár Ms 4820/160.

¹³ Tormay Cécile levele Brisits Frigyesnek, 1936. január 15. MTA kéziratár Ms 6242/212

A harmadik részben (*A fehér barát*) Ung visszatalál Istenhez, és nehéz belső küzdelmek után belép a pálos rendbe. Sok vándorlás és tévelygés után megtalálta azt a formát, mely lehetővé teszi számára, hogy küldetésének éljen, a magyarság újjászületésén fáradozzon. Bár saját magát sikerült legyőznie, s életét mások szolgálatába állította, nemcsak hála, de az eddigieknél még több rosszakarat, sőt üldözések kísérik munkáját, s csak miután mindezt meg tudja bocsátani, válik belőle igazi küldött.

Ahogy ebből a rövid tartalomból is látszik, Tormaynál a történelmi kor mindvégig a háttérben marad, csak lehetőséget ad általánosabb érvényű mondanivalója kifejtésére. Bár az író igyekezett minél jobban megismerni a XIII. századi Magyarország világát, szokásait, a regényre nem jellemző a történelmi eseményeknek, illetve személyeknek részletező bemutatása. Ezek a történelmi regényben megszokott elemek szinte teljességgel hiányoznak: még a király is csak háromszor jelenik az egész trilógia során, a fontosabb történelmi eseményeket pedig általában egy-egy szereplő elbeszéléséből ismerhetjük meg. A muhi csatát Ung lekési, a menekülők számolnak be neki a történekről, Frigyes cselszövéséről vagy a király hazatéréséről szintén csak hírmondók révén értesül. Hiányoznak a kor szokásainak, életmódjának hosszas leírásai is, ebből csak annyit kapunk, amennyi Ung személyes sorsának ábrázolásához elengedhetetlenül fontos. Találón állapította meg Kardos László, hogy „*A történelem itt stílus és forma. Az író, hogy kimondhassa, ami a szívét nyomja, úgy nyúl a középkor után, mint némely modern lírikus az alkaioszi strófa harmadfél évezredes ritmusáért.*”¹⁴

Az ősi küldött - a nagy szintézis

De mi az, „*ami az író szívét nyomja*”? A regény nyugodtan mondhatjuk, hogy Tormay eszméinek és életfelfogásának szótára. Vissza-visszaköszönnek belőle már korábbi műveiből megismert gondolatok, motívumok, a főszereplő sorsába pedig belesűrítette személyes életének egyes epizódjait és a magyarság történelmi szerepéről vallott nézeteit egyaránt. Így Ung egyszerre válik az író alteregójává és a magyarságot megtestesítő szimbolikus figurává, ami különösen a harmadik kötet második részében válik zavaróvá, ahol a fehér barát krisztusi alakká magasztosul a másokért vállalt megváltó szenvedés, halál és feltámadás motívumai által. Igaz, ezt a részt már nem Tormay, hanem Kállay Miklós dolgozta ki, az író elképzelése alapján. Kállay mintegy 170 oldal terjedelemben folytatta a regényt, vagyis a harmadik kötetnek majdnem harmadát ő írta meg, ami veszélyes vállalkozás, s az elemző számára külön nehézségeket vet fel a regény utolsó részének értékelése kapcsán.

A regény rétegei

Mint láttuk, nem szokványos történelmi regénnyel van dolgunk, a figyelmes olvasó rögtön észreveheti, hogy a műben több szál fonódik össze: Az egyik magából a korválasztásból következik: a tatárjárás és a Trianon utáni Magyarország közti párhuzam kézenfekvő. Közös az ország elpusztulásának élménye, a keleti barbárok elleni harc és az újjáépítés szükségessége. Ung – Kerecsényi Dezső szavaival élve- „*egész magyarságunk lelkiismeret-vizsgálatának nehéz útját*” járja végig.¹⁵

A másik ilyen, a kor levegőjében jelenlevő elem a magyarság kelet és nyugat közti közties állapota: István király óta Európához akar tartozni, de zsigereiben mindig megmaradt ázsiaiinak. A honfoglalás 1000 éves évfordulója idején vált ez a gondolat ismét kedvelt témává, gondoljunk csak Ady Endre szállóigévé lett komország metaforájára vagy a *Góg és Magóg* című versére. De ezt a témát dolgozta fel Herczeg Ferenc is a *Pogányok* című

¹⁴ Kardos László: Tormay Cécile: Az ősi küldött, Válasz, 1934. máj., I. évf. 1. sz.

¹⁵ Kerecsényi Dezső: A hónap könyve. Az ősi küldött, Magyar Szemle, 1938. 179.

regényében.¹⁶ A 30-as években pedig - az ún. turanizmus megjelenésével - újra teret nyert a magyarság ázsiai eredetével való foglalkozás. Ez az európaiság és ázsiaiság közti ellentét Tormay művében mint a pogányság és kereszténység ellentéte jelenik meg.

A harmadik, a regény folyamán egyre nagyobb jelentőséget nyerő szál, az Ung lelkében lejátszódó folyamatok ábrázolása, mely egyben az író saját lelki tapasztalatainak összegzését is adja. Személyes vallomás ez arról, hogy az ember: „Egyedül Istennek való szolgálatból merítheti az erőt az ország építéséhez”¹⁷

Ung alakjának összetevői

A főszereplő neve már önmagában is beszédes: az Ung nyilván a magyarok latin, illetve nyugat-európai nyelvekben használatos elnevezésére utal (hungarus, Ungar, hongrois, hungary), amelynek eredetét már Anonymus is fejtegette *Gesta Hungarorum*-ban.¹⁸ Beszélő névről van tehát szó, mely érzékelteti, hogy a főszereplő és a magyarság sorsa összefonódik.¹⁹

Az első kötet elég tág teret ad az ifjú jellemzésére. Legfontosabb tulajdonságai: az úri származás (mely kinézetben, viselkedésben, mentalitásban egyaránt megnyilvánul), a műveltség, s a lelkében élő szimbolikus küzdelem kelet és nyugat között. Ismerve Tormay életművét, nem lep meg bennünk, hogy épp ezekkel a jellemzőkkel ruházza fel főhősét, ugyanis egyfajta statikusság, merevség figyelhető meg az író társadalom- és világszemléletében, s ez okozza látóköre, s így művészete korlátait is. Sorra visszaköszönnek például gondolatok, fordulatok a több mint egy évtizeddel korábban írt *Bujdosó* könyvéből, (elsősorban anyjához, családjához fűződő bensőséges kapcsolatának ábrázolására, egy-egy tárgyhoz való kötődésére, futó észrevételeire, társadalom felfogására gondolok).

Társadalomszemléletének lényegét annak idején a *Bujdosó* könyvben a híres cserfameforában fejtette ki: „Ezer év alatt egy hatalmas cserfa nőtt a mi földünkben. Ez a cserfa maga a magyar nép. Gyökere a magyar paraszt, törzse a régi nemességből lett és véle összeforrott értelmiség, lombja az antik értelemben vett arisztokrácia, kiválóság. Minden ugyanaz: a gyökér, a törzs, a lomb, és egyik a másik nélkül élni képtelen. A fa elszárad, ha bármelyik beteg. Nem társadalmi osztályokról van a háromban szó, de fejlődési fokokról. Más népek ezért nem értenek meg minket. A különbségekben ilyen hasonlatok nincsenek sehol. A magyar parasztban benne szunnyad a jövő úr, - az úrban él és vissza-visszanéz a régi gögös paraszt. Gögjében dacos és szilaj, zárkózottságában hallgatag, a veszélyben fecsegő, jókedvében marakodó, irigy, vendéglátó, tékozló, szűkkeblű és mégis pompát mutató lényükben egyek ők. A parasztból, a gyökérből, a földből lesz itt minden, ami magyar. [...] A magyar arisztokrácia múltja a cserfa gyökere és törzse, a magyar paraszt jövője a cserfa törzse és a lombja.”²⁰

¹⁶ Ady Endrénél az ázsiaiság az elmaradottság, a kulturálatlanság szinonimájaként szerepelt, közismert cikkében „kompország”-nak nevezte Magyarországot, mely ezer éve Nyugat-Európa és Ázsia közt ingadozik. (Ady Endre, Ismeretlen Korvin-kódex margójára). Herczeg Ferenc Pogányok (1902) című regényének témája az István király elleni pogány lázadás.

¹⁷ Kerecsényi Dezső, Magyar Szemle, 1938, 179.

¹⁸ Anonymus: *Gesta Hungarorum*, Szent István Társulat, Bp., 2003, 21.

¹⁹ E megállapításomat az írónek a középkorkutató Jakubovich Emilhez szóló egy levele is alátámasztja: „Szinte káprázó szemmel és bizony megilletődött lélekkel olvastam „I. Endre király törvénybeidőző ércbilloga” című csodálatos tanulmányát, mely legutóbbi korszakos felfedezését, minden kételyt kizáróan bizonyítja. (...) Mikor az „Ungri...”, „Ungari”, „Ungarii” szókészletét olvastam, valamilyen gondolat-kapcsolódásom támadt s visszapillantottam tíz év előttről, mikor félig szymbolicus hősmennek az: Ung nevet választottam. Fajunknak napnyugattal összefüggő elnevezése... Erre is Péter mester pennája terelt. Senki kritikám nem vette észre. De ők egyebet sem vettek észre...” (Tormay Cécile levele Jakubovich Emilhez, 1934. II. 2. MTA kézirat Ms 4820/162)

²⁰ Bujdosó könyv, Enter Kiadó, 1998, 160-61. (május 7.)

Az első kulcsfogalom tehát az úri származás, viselkedés. Míg Kodolányi főszereplői egyszerű parasztok, Tormaynál amelyik szereplőnek igazán jelentősége van, az csak úr lehet. Ung nemcsak odahaza, Kolontón gyerekkorában volt „kiskirály”, de így jelenik meg a regény elején is: „Fedetlen fejét kissé hátraszegve tartotta, és a gallyak között belevilágított a nap a szép kevély fiatal arcba. Kerekre nyírt sötét, sima haja szabadon hagyta a nyakát, az orra kemény vágású volt, az ajka keskeny és elszánt, az állát előre feszítette. [...] Aki szembe jött vele, utána fordult még a nyílt úton is. „Ki ez a lovas?...” Nézték, míg el nem fedte a por, és a tekintetük szinte fénylett, mintha a szemükben maradt volna a szép, idegenszerű arc diadalmas ifjúsága.”²¹ Ung sok megtöretés után, szerzetesként is úr marad bensőleg, „fehér sólyom”-ként járja a lerombolt országot, vezeti a harcot Frigyes katonái ellen,²² még a vesztére törő nemesek is felismerik benne a születése szerint hozzájuk tartozó nemest: „Az ajtó mélyedéséből egyszerre megváltozott, mozdulatlan arc nézett rá. A hátraszegett fej kiálló arccsontjai alatt, a behorpadt vonásokban, a sötét szemek vágásában, a felemelt áll büszke hajlásában valami ázsiai volt most. Egy régi származásnak néma méltósága. Ónos zsidbadásban báméskodtak oda az urak, és a foglaló törzsekből valók vérén tompán, tudatlanul átborzongott a múltak emlékezése.”²³

De a pálosok rendalapítója, Özséb mester is úri vér, sőt egyenesen Árpád-házi sarjadék a regény szerint: „És még az is mondatik róla, hogy a szent királyok házából való sarjadékoktól vette eredetét (...) Mialatt beszélt Ung emlékezetében megjelent Özséb képe, mintha hirtelen rávilágított volna egy elhaladó fény. Láttá férfiás arca fejedelmi vágását, előkelő szép keze mozdulatát.”. Egy másik helyütt pedig: „Özsébben a nagyúr egyszerre megértette ezt az elnémulást, és a pap megbocsátotta.”²⁴Sőt az őt útba igazító vajákos asszony, Bíbor és az utolsó táltos, a nagy Ugur is Koppány nemzetségéből valók.

Ennek a logikának a mentén természetes, hogy Ung, akinek a küldetése a magyarság megmentése, nem is lehetett más, mint nemesi származás, Tormay világszemléletében a születés és jellem kiválósága mindig is összefüggött. Jól látszik ez a *Bujdosó* könyvben, amelynek pozitív figurái ugyancsak az urak. Talán a legszemléletesebb részlet a Zsembery István képviselőnél tartott gyűlés a leírása, ahol a „forradalom előtti politikai életnek jóformán minden számottevő alakja megjelent.”²⁵ „Az értekezlet elnöke gróf Zichy János volt, a régi Magyarország utolsó vallás- és közoktatásügyi minisztere. Korán megöszült úri magyar fejét kissé oldalt hajtva tartotta. Végtelen gond látszott az arcán. Röviden beszélt. Tiszta, igaz hazaszeretetet érzett a szavaiból.(...) Annyian voltak, hogy nem jutott mindenkinek ülőhely. A falak mentén köröskörül mindenütt urak álltak. Tisza, Apponyi, Andrássy egykori pártjának képviselői. Ahogy oldalt fordultam, magam mellett láttam Raffay Sándor, a hatalmas, égő szavú evangélikus püspök okos, keményen vágott arcát. Túl a szombathelyi püspök, Mikes János gróf violaszín baretje látszott. A feje finoman hátrahajlott, fehér kezén megcsillant a püspöki gyűrű smaragdja. Arra gondoltam, hogy egy velencei bíbornoki palota barokk terme illenék köré. Szemben az íróasztalnál Szilassy Aladár ült, a magyar jogtudás kiválósága és a tenyerébe támasztotta nemes, ősz fejét.”²⁶

A két könyv parasztabrázolásának hasonlósága is szembetűnő: a proletárdiktatúra bukása után a magyar paraszt ugyanúgy áll a földjén, ahogy *Az ősi küldöttben* a tatárjárást követően: „A lombos sűrű egyszerre behasadt, és a fák mély zöldje közt megbúvó kis dűlőföld tűnt elő a homályból. Itt lábom állt az érett búza, és a paraszt már a vetés szélén térdelt. Az ő kenyere megmaradt... Két összetett kérges keze között morzsolta a kalászt és imádkozott.([...] [Ung]

²¹ Az ősi küldött I., Magyar Ház Kiadó, 9., illetve 18.

²² III. 232-33.

²³ III. 241.

²⁴ III. 40. és III. 78.

²⁵ Bujdosó könyv, január 5.

²⁶ U.o.

*Farkasszemét nézett a csenddel, és a megmaradt kicsiny búzatábla felett kiszállt a gondolata a messzibe. Keservesen szagatott a fejébe a gond. Szerteszét az országban megállnak majd a földeken a visszatérők, és a barnára égett, sovány paraszti arcok lezárt, kemény ajakkal belemerednek a semmibe.*²⁷

Ung jellemének másik fontos eleme a nyugatos műveltség. Apja papnak szánta, ezért küldte a párizsi érseki iskolába, hogy ott a quadriomot tanulja. Amikor szabad természete fellázadt ez ellen a szigorú élet ellen, nagybátyja ezekkel a szavakkal csitította: „*Tanuld el tőlük, amiket ők tudnak, és tartsd eszedben, amiket mi tudunk, mert csak ezenképpen előződ meg őket...*”²⁸ Ugyan nem bírta idegen földön, az ott látottakat és tanultakat mégis hasznosíthatta: burgundiai mintára erősítette meg a kolostort, el tudta olvasni az állítólagos királyi levelet, a legnagyobb jelentősége a külföldi tartózkodásnak azonban az volt, hogy „*mióta a napnyugati országokból hazafordult, jobban látszik itthon minden, mint annak előtte.*”²⁹

Az Ung lelkében élő kelet és nyugat ellentét a külföldi tapasztalatok alapján még jobban elmélyült és tudatossá vált, így lehet személyében a kelet és nyugat között hányódó magyarság sorsának szimbolikus figurája.

Gyerekkorától élt benne a kelet-nyugat, s ehhez kapcsolódóan a pogány-keresztény kettősség. Bálint pap elől az öregpásztor Maradékhoz szökött, hogy táltosokról, csillagokról hallgasson régi történeteket, Párizsban szaracénnak gúnyolták vadsága miatt, a monostori menedékhelyen, felnőttként ugyanúgy elkomorodik a keresztre feszített Krisztus láttán, mint gyerekkorában, amikor faleveleket gyűrt a Megváltó sebes keze alá, s a monostor falai között úgy érzi, valami kibírhatatlan „*erjedt, édeskés halálszag*” terjeng. Kinga halála és az ország pusztulása pedig teljesen megerősíti abban a hitében, hogy a keresztre feszített nem segíthet, csak az ősi, magyar isten. A második kötetben, *A túlsó parton jár*, a pogány erő nyomait keresi mindenütt, nemcsak a kétségbeesés, de „*vérenek homályos régi emlékei*”³⁰ is vonzzák a pogány múlt felé. Kiderül, nemcsak az egyszerű pásztorokban, de sok magyar lelke mélyén élnek ezek az öntudatlan, ősi emlékek. Még az ősi, pogány szokásokat, mondákat eretnekségnek tartó magyar pap is, ha megfélemledik magáról, „*sötét magyar szemében ősi tüzek vad lángja villan,*”³¹ s bár nem akarja, de ő is azok közé tartozik, akik lelkében eltemetve ott él még Ázsia hangja, „*él bennük az, amire nem is emlékeznek többé.*”³²

Ez a nosztalgikus visszavágyódás a pogány világ vidámságába, a túrést és szenvedést hirdető kereszténység elől, már az író első novelláinak is visszatérő motívuma volt. Igaz, ott az ókori görög-római istenek (Aphrodité, Pán) világa áll szemben a kereszténység kötelességekkel és szenvedésekkel teli, komorabb világával. *A megcsalódott istenek és a Boldogasszony Arkádiában egyaránt* erről szólnak. *A Klonárion és a remetékben* pedig szó szerint megtalálható a Jézus keze alá faleveleket gyűrő kisfiú alakja.³³

Tormay pályája elején nem foglalkozott magyar témákkal, az ókori görög és latin világ vonzotta, a szalonok könnyed környezetében és nem a magyar irodalomban volt otthonos, inkább Anatole France, D' Annunzio vagy Thomas Mann között találhatjuk mestereit és társait. Később irodalmi programjává vált az európai gyökerű, de sajátosan magyar nemzeti kultúra megteremtésének szükségessége.³⁴ Ennek orgánumaul szánta irodalmi lapját, a *Napkeletet*, s *Az ősi küldött* is ezt a végső megoldást kínálja a kelet és nyugat között hányódó

²⁷ III. 208-09.

²⁸ I. 16-17.

²⁹ I. 99.

³⁰ II. 148.

³¹ II. 70.

³² II. 71.

³³ „*Már az ő ájtatos intéseiről és sok szomorkodásáról beszélt, mikor kisfiú korában belopódzott a kamrájába és faleveleket gyűrt a feszületen az Úr Jézus keze alá.*” Tormay Cécile Művei XII., Singer és Wolfner, Bp., 1939, 66.

³⁴ Thurzó Gábor, Tormay Cécile halálára, Katholikus Szemle, 1937, 291-92.

magyar lélek számára. Bár Ungban él a régi, az ázsiai világ utáni nosztalgia, oda már nem térhet vissza, hiába jut el Ugur várába, idegen neki Aracs vérszomjas bosszúvágya, Csen részvétlensége, lelkében mégis inkább keresztény, ha nem is tudott róla. Az, hogy a nagy Ugurról végül kiderül, hogy néma, már csak szimbolikus kifejeződése mindennek. Ungban e két forrás, az ősi, ázsiai és az újabb keresztény végül összebékül, mintegy megmutatva az utat a magyarság számára. Fehér barátként így prédikál erről a népnek: *„Sok nyomorúságban sínylődtetek, és sok megpróbáltatásban van részetek, de vegyétek észbe, hogy a mi országunk nehéz szeglete a világnak, és emberemlékezet óta mindig csatáznak érte a kelő nap és a nyugvó nap népei. Itt csap össze keletnek és nyugatnak örök forgószele, és minden népet hamarsággal elsöpört innen. Senki birodalma sem volt itt maradandó. Csak magyarok népe állt meg e földön kimozdíthatatlanul és magányosan, véresen is megáll majd helyén, míg lesz, aki meghaljon érte És lesz! Sok harcosaink sírjától dombos a mi országunk. Magyar temetők nyomják le itt nagy súllyal a földet, hogy se a nyugati szél, se a keleti szél, talpunk alól a világnak vesztére, soha el ne hordja, mert ettől bizony kibillenne a forgandóság örök tengelye. Ezért nekünk akkor is küzdenünk kell, mikor nem csatázunk. Nemcsak hadi bárdal, nyíllal és kopjával, de vívnunk kell a harcot, de vívnunk kell a lelkünkben is, csaták után, romlásban és szerencsétlenségben. A bátorságot és hadi fegyvereket Ázsiából hozták pogány eleink. Sohse tagadjátok és feledjétek őket! A harc feletti harcra pedig a szent királyik és térítő nagy papjaik örökségül hagyták reátok az Úrnak tanítását, mellyel mindig akkor győz majd a mi népünk, mikor elvesztek a csaták fegyverei! (...) Ily idők jöttek ránk! (...) és mi ily idők felett fogunk diadalmaskodni.”*³⁵

Ezt a beszédet azonban nyilvánvalóan nem Pál testvér mondja az egyszerű sümegiieknek, hanem itt az író szinte közvetlenül kortársaihoz fordul, akik magukat szintén egy lerombolt ország túlélőinek tekinthették. A tatárjárás és a Trianon utáni Magyarország közti párhuzam a 30-as évekbeli olvasók számára kézenfekvő volt, s szinte ugyanennyire nyilvánvalók voltak az író élethez köthető elemek is. Hankiss János például azt a részt, ahol a fehér barát a nyugati megyék visszafoglalásáért küzdőket vezet, kapcsolatba hozza Tormay Cécile-nek az 1920-as soproni népszavazásban betöltött szerepével.³⁶

Ung sorsa – Tormay Cécile életének tükre

A fent említetteknel is fontosabb jellemzője a főszereplőnek a magányosság. Ezzel a szóval kezdődik a regény, s a trilógia során ez fordul elő Ung kapcsán a leggyakrabban. *„Magányosan jött. Nem szeretett csapatosan járni, a szolgálait pedig hátraparancsolta.”* Ez a magány egyrészt következik Ung alaptermészetéből is (kevés beszédű, tipikus tiszai ember³⁷), másrészt sorsa szükségszerű velejárója is: annak, aki sokakat akar szolgálni, egyedül kell maradnia. A regénytrilógia egyben Ung belső, lelki fejlődésének rajza, végigkíséri, hogy hogyan válik az önmaga erejébe bizakodó, a szenvedést minden áron elkerülni kívánó ifjúból másokért élő *„küldött”*. Az első részben gyermekkori szerelmét, Kingát kell elveszítenie, akinek halála egyben a saját jövőjébe és boldogságába vetett hit elvesztését is jelenti. Nem véletlenül végződik ez a rész a folyón való átúsztatással: a folyón való átkelés ősi szimbólum, a régi élet végét és egy új kezdetét jelképezi a sikeres átkelés.³⁸ Ennek az első kötetnek a

³⁵ III. 230-31.

³⁶ *„Sopron lelkesítőjének eszébe kell, hogy jussanak a dunántúli felkelők.”* (Hankiss, 1939, 204.)

³⁷ *„Miképpen látom, szüksézává legény vagy. Ismertem egy Tiszam entit, az olyan természetű volt, hogy reggel mondott egy szót, oszt estig gondolkozott, oszt este megintelen mondott egy szót. Onnan jöttél te is?”* III. 69.

³⁸ Mózes I. könyve 32. 21-30. Jákob menekül Ézsau elől. Családját átküldi a Jabbok réven, ő pedig egyedül marad a folyóparton, és egész éjszaka tusakodik egy angyallal. Megsebesül, de végül elnyeri az áldást, és újjászületik, új nevet kap. *„Nem Jákobnak mondatik ezután a te neved, hanem Izraelnek; mert küzdöttél Istennel és emberekkel, és győztél.”*

cselekménye viszonylag csekély, egy édes, bús szerelmi történet, amely azonban alá van rendelve egy később kibontakozó koncepciónak: mintegy bevezetésül szolgál Ung későbbi életútjának megértéséhez. A főszereplő csak azért találkozhat még egyszer Kingával, hogy az író ennek kapcsán bemutathassa mindazt, ami a fiú eddigi életében értékkel bírt, s amit kedvese halála romba dönt. A fiatalokat először a két család akarata, aztán a pestis választotta szét, s még az a néhány röpke óra is, amit együtt tölthettek, nem mondható zavartalanul idillikusnak, a sokat szenvedett Kinga már nem az a gondtalan fiatal lány, aki Ung emlékeiben élt. (Igaz, Tormaynál sosem találunk felhőtlen férfi-nő kapcsolatot, nála minden szerelmi szenvedély tragédiába vagy lemondásba torkollik.) Kinga meghal, alakja egybe mosódik a csallóközi hattyú legendájával, hogy még egyszer-egyszer megjelenjen Ungnak, mintegy kísérve és védelmezve őt. Élet és halál mezsgyéjén is ő járt előtte, és segítette át a túlsó partra.³⁹

A második rész elején, a menekülő király megpillantása ad új értelmet és tartalmat Ung életének. A trilógia egyik legjobban sikerült része ez. Nem fényes nappal, nem szemtől szemben találkozik a királlyal, hanem az éjszakai erdőben, ahol „*minden ködszerű volt, és csodálatosan halk és gyors és megfoghatatlan.*”⁴⁰ A király „*kemény állat páncélinges mellének szegezte, és mereven úgy nézett maga elé, mintha egyes-egyedül lenne a világon. [...] Az éjszakai lovasnak olyan szomorú hatalom volt az arcában és olyan megsemmisítő bánat volt a tekintetében, hogy nem tudta róla levenni a szemét. [...] Nála magányosabb embert még nem látott soha, pedig nem is volt egyedül, vezetők, fáklyások, szolgák, fegyverhordozók futottak előtte és mögötte is folytatódott még az álomszerű menet.*”⁴¹ Ebben a találkozásban saját, új feladatára ismer, ugyanakkor mindez olyan volt, mintha csak álmodta volna: „*mintha csak bájolás lett volna, hangtalanul eltűnt a lovas és kísérete, és a sötétség felszívta a sűrűbe surranó fáklyafényeket. Ung kiáltani akart, de nem volt hangja, rohanni akart a jelenés után, de a hirtelen visszaözönlő sötétben mindenfelől körülállta a lidérces erdő. Nyirkos fatörzsek lökték hátra, reccsenő karmok téptek bele a hajába. A lába, mintha szabadon kúszó mohos testű kígyókra lépett volna.*”⁴²

Ez a kísérteties, álom, sőt rémálomszerű jelenet indítja el Ungot egy új úton: meg kell mentenie üldözőitől a királyt. „*Halálra keresik a királyt! A királyt! ... Tépett bele Ung fejébe és Kinga halála óta először fordult a szíve az élet felé. Valakit félt megint! Hogy félti... és fiatalságát felülhaladó súly szakad rá. Órá, csakis rá ... s mint máskor, annyiszor, nagy bajban, kis bajban, neki kell most vetnie magát mindennek. Rá nehezedik az egész, egyedül rá, az is, amit a többieknek kellene viselniük. Ő felel érte. Ő!*”⁴³

A győztes csata után, az elpusztított környéket látva pedig rádöbben, hogy személyes fájdalmán túl kell lépnie, valamit tennie kell a hazájáért. „*A pusztuló tavasz füstjében egyszerre olyan messzire kezdett látni, mint soha életében, sem a havas hegyek hágóiról, sem a végtelen pusztaságban és felderengett benne, hogy valamilyen nagy nehéz tennivalója van még neki ezen a világon.*”⁴⁴

Ez a nagy, nehéz tennivaló azonban csak lépésről lépésre konkretizálódik. Sokat kell még csálódnia, s mindent el kell veszítenie ahhoz, hogy megértse feladatát. Hazatér Kolontóra, de udvarházuk elpusztult, anyja meghalt. Elveszítette az utolsó embert is, akihez kötődött, magánya teljessé vált. Anyjáról keveset tudtunk meg a regényből, de az író érzékelteti, hogy milyen erős érzelmi szálak fűzik Ungot hozzá. Jártában keltében egy-egy asszony

³⁹ „Csodára maradt a te gazdád élő eleven. A fekete Halál lovagolt mögötte amaz éjszakán, mikor a révhelyről kijött [...] de a folyón már nem bátorkodott utána által jönni, merthogy a Dög nem kedveli a folyót – az öregember hangja még halkabb lett: - és akkor éjjel a Hattyú is úszkált a vizeken...” (II. 20-21.)

⁴⁰ II. 36.

⁴¹ II. 36-37.

⁴² II. 37.

⁴³ II. 48.

⁴⁴ II. 59.

mindig édesanyját idézi eszébe: az első részben a karóba húzott fiát gyászoló anya feltétlen odaadása gyermeke iránt vagy a második részben Máté úr feleségének erős szívűsége és hazaszeretete teremti meg a kapcsolatot Ung lelkében a két asszony alakja között. Sőt anyja még halála után is vele van, az ő hangja az, amely Ungot hosszú lelki tusája végén a templomba hívja.⁴⁵ Tudjuk, Tormay Cécile mennyire kötődött édesanyjához. Különösen a *Bujdosó könyv* egyes részleteiben vallott erről. Ung anyját róla mintázta, néhány helyen szinte szó szerinti az egybeesés. „Asszonyanyja nem mondott soha semmi édeset, és csak olyankor felejt rajta a szemét, mikor azt hiszi, hogy nem látja meg. Aztán már messzire néz és emelt fejjel elmosolyodik, mikor másnak könnybe borulna a tekintete.”⁴⁶ A *Bujdosó könyv*ben ez így hangzott: „Ekkor vettem észre, hogy Anyám már jó ideje elgondolkozva néz rám patience-kártyái felett. Nem szólt, nem kérdezett, csak előrehajolt és megsimogatta a fejemet. Szokatlan volt ez. A gyöngédség jóformán soha se hangzott, soha se látszott. Csak úgy ott volt halkán, halkán mindenütt a mélyben. Ő nem szerette magát megmutatni. A büszkék önuralma mögött élte az életét.”⁴⁷ A feldúlt udvarházban Ung elidőzött anyja ruhás ládája felett: „A becsben tartott ékes nászláda nagy lakata is csak úgy lezártan, ferdén lógott a szétvert deszkákon. Lehajolt és óvatosan megérintette mutatóujjával a pántok kiszaggatott sátorfejű szögeit. Kicsi korában ünnep volt, ha megnyílt a láda fedele. A gyerekeknek semmihez sem volt szabad hozzá nyúlniok. Csak nézniök lehetett...”⁴⁸ „Szemem megakadt egy nagy dobozon, amelyre egy cédula volt kötve. Az ő szép írása látszott rajta: Régi szalonszekrény holmi ...[...] Lassan, óvatosan göngyöltük ki a selyempapírosban régen alvó kis holmikát. [...] Egyszerre öntudatlan mozdulattal a hátam mögé tettem a kezemet. Messze gyerekkor, szép tündérmese... – Emlékszik-e, mama? Ezt csak hátratett kézzel volt szabad megnéznünk.”⁴⁹

A harmadik rész elején, betegen, reményvesztetten érkezik a pálos szerzetesek kolostorába: nemcsak családját veszítette el, de hiába járt a „*tűlsó parton*” is, a magyarság nem kaphat segítséget a pogány múltból. Ungnak a hosszú, külső vándorlások után, most lelki útra kell kelnie, meg kell tanulnia elfogadni a szenvedést.

A harmadik rész Ung valódi, belső lelki átalakulásáról és istenkereséséről szól. Eddigi élete során sokat kellett csalódnia, meg kellett tapasztalnia, hogy saját ereje nem elegendő ahhoz a feladathoz, amit vállalt. Lassú, nehéz belső harcok után békül meg Istennel. Az Özséb mesterrel folytatott beszélgetések, a szerzetestestvérek, különösen Lénárt testvér jósága, álmában megjelenő anyja, a karácsonyi ünnep, mind egy-egy állomást jelentenek belső megtérésének útján. Egy *rorate mise* alkalmával aztán „*magányából felnézett ekkor a megfeszített Krisztusra. Lelke mélyén egyedül Krisztussal maradt azután is, karácsony egész októrája alatt.*”⁵⁰ A rendbe való belépésre azonban az indítja, amikor a tatárok átkelnek a befagyott Dunán, s az eddig megmenekült dunántúli részek, köztük a remeteség is, végveszélybe kerül.⁵¹ A fogadalom tétel előtt 40 napot kell még magányosan a hegyekben töltenie. Ez alatt az idő alatt játszódnak le lelkében azok a folyamatok, amelyek képessé teszik a mélyebb önátadásra. „*Ung a hegyi magány napjaiban elfele indult a mulandóságtól. Egyre messzebb ért, oda, ahol saját magához is eljutott. Milyen sokakkal kellett találkoznia az embernek, mielőtt önmagával találkozik.*”⁵² Az önmagával való találkozást követi istenkapcsolata elmélyülése: „*Ung fennhangon kezdte mondani az Úr imádságát, és ma*

⁴⁵ III. 86.

⁴⁶ II. 181.

⁴⁷ *Bujdosó könyv*, november 11. (133.)

⁴⁸ II. 224.

⁴⁹ *Bujdosó könyv*, február 24. (316-17.)

⁵⁰ III. 3. fejezet legvége

⁵¹ III. 124.

⁵² III. 130.

*csodálatos szép borzongásban fogta fel mélységeinek jelentését. Egyszerre tudta, hogy minden szó, amit kiejt, magának Krisztusnak a szava.*⁵³

Az első két kötet mintegy bevezetőül szolgált a harmadik részhez, ahol Ungból valóban küldött lesz. Bertalan püspök megbízásából járja az országot, lelket önt az emberekbe, sőt igyekszik a kegyetlenkedő főurakat is jobb belátásra téríteni. Önzetlen szolgálata jutalma, hogy perbe fogják, kivégzik, de csodás módon megmenekül egy őt befogadó nemesasszony jóvoltából. Orsolya néma jelenlétének és a karácsony áhítatos légkörének köszönheti, hogy felgyógyulása után sikerül megvívnia utolsó belső harcát: úrrá lesz csalódottságán és elkeseredettségén, és „*újra másíthatatlanul éledt meg benne az elhatározás, hogy betölti küldetését és segít népén.*” Az általa megtapasztalt sok gonoszság és rosszakarat is más megvilágításba kerül: „*Ha csakugyan ilyen elfajzottak a magyarok, miképpen lehetséges, hogy felmaradtunk. Azért van ez, mert csak azok ilyenek, akik látszanak közülük és nagyon sokan, akik nem látszanak, másmilyenek. Az én küldetésem az, hogy olyanoknak tartsam meg őket, mint mikor nem látszanak. Mert ennek a népnek fenn kell maradnia beláthatatlan jövőnkig.*”

S valóban újra és újra megtapasztalja vándorútja során a szegény nép szeretetét, tudomást szerez Bertalan püspök közbenjárásáról, a király elismeréséről. Becsületét visszanyerve megy a tatárok által szinte teljesen kipusztított Kelet-Magyarországra, hogy segítsen, ahogy tud, míg végül a fehér barát legendává válik, vagy a könyv utolsó mondatát idézve: „*Alakja lassan belefoszlott a napba.*”

Ung belső útjában Tormay Cécile lelki fejlődése tükröződik. Az ő fiatalkora is gondtalan és sikerekben gazdag volt,⁵⁴ 1918-19 eseményei jelentették számára a „tatárjárás”-t, teljesen megváltoztatták belső beállítottságát, őt is az vezette, ami Ungot: „*abból a tűzből, amiben most a mi országunk ég, kimentek annyit, amennyit én emelni tudok.*⁵⁵ Rendkívül nagy hatású szónok volt, valóban sokak vezetőjévé vált. Ugyanakkor, belépve a politikai életbe, sokszor csalódnia is kellett. Legkeserűbb tapasztalatát pedig a Zichy Rafael elleni rágalmozási pere jelentette. Életének ezen külső elemei, tapasztalatai mellett azonban szerette volna azt is leírni, hogy hogyan alakította át őt mindez bensőleg. „*Sajnos, lassan haladok – írta sógornőjének 1936-ban, de ez a rész nehezebb, mint a többi és súlyosabb mindennél, amit életemben írtam és azt hiszem, hogy talán szebb is. Ebben tükröződik az az út, amelyen felmentem a dolgok és történések fölé s a magam életére is már letekintek.*”⁵⁶

Egy 1942-es elemzésében Brisits Frigyes felhívta a figyelmet a regény vallomások jellegére: az elbeszélés folyamatosságát gyakran gondolatok, elmélkedések szakítják meg, melyek az író világhoz, élethez fűződő kapcsolatáról vallanak. A fáradtság és melankolikus hangulat mellett mindig megjelenik az élet feladatainak elfogadása, a helytállás szükségességének felismerése is.⁵⁷

Kerecsényi Dezső 1934-es cikkében „*bús regé*”-nek, illetve a „*sorsok végzetszerűségének nemes példázatá*”-nak nevezte a regényt. Az impresszionizmus ennek a hangulati és érzelmi állapotnak a stílusbeli megfelelője, a regénybeli tárgyak, események, helyszínek

⁵³ III. 136.

⁵⁴ „*Viruló szép lány volt, mikor első ízben találkoztam vele. [...] Cécile jóformán kétlaki életet élt, az esztendő egyik részét Firenzében töltötte, ahol otthon volt a toszkániai társaság legcsúcsán. Strozziak és Giucciardinek voltak bizalmas barátai.*”(Herceg Ferenc, Találkozás Tormay Cécile-lel, Pesti Hírlap, 1937, 293. sz.)

⁵⁵ II. 143.

⁵⁶ Tormay Cécile levele Tschögl Lillához, 1936. IV. 9. Idézi Hankiss, 1939, 201.

⁵⁷ Brisits Frigyes, Tormay Cécile. In: Kódlovagok. Írói arcképek. (szerk. Thurzó Gábor), Szent István Társulat, Bp., 1942, 162-79.

megelevenítésének alapvető eszköze.⁵⁸ A tárgyból következő archaizálás mellett a mű stílusát alapvetően „a környezet lélekkel átítatása”, szuggesztív képek alkalmazása határozta meg.⁵⁹ „Magában álló, sokszor ijesztően érdekes és sokszor megrendítő ez az Ősi küldött. Tormay Cécile mondataiban átalakul, párás, ködszínű lesz a masszívnak tudott magyar múlt. (...) atmoszféra, titok, félelem, az elmúlt századok sötét, ködös iszonyata. Nem egy bizonyos kor történelmi levegője van benne, hanem a Történelem levegője.”⁶⁰ Többek között így jellemezte Szerb Antal Tormay Cécile történelmi regénytrilógiáját 1937-ben. Valószínűleg igaza volt, amikor a könyv legfőbb értékének a stílusát, láttató erejét tartotta, mint ahogy az író egész életművének is ez volt talán legmaradandóbb értéke. Impresszionista stílusa lényegében egész írói pályája során nem változott, de csiszolódott, ábrázolóképesége erőteljesebbé vált. Kétségkívül maradandó értéket jelent a Vág völgyében vándorló Ung útjának leírása, a komáromi pestis vagy a menekülő királlyal való látomásszerű találkozás. Fejlődést jelentett Tormay írásművészetében az is, hogy a didaktikusság, a tanulság minden áron való kimondásának igénye, mely az első novelláiban oly zavaró volt, utolsó könyvében már egészen visszafogottá vált. A regénye lapjain szinte életre kelő tájak, az emberi lélek apró rezdüléseinek ábrázolása ma is gyönyörködtet, míg más elemei (a tatárjárás kori Magyarország sorsának példázatszerűsége, a kelet és nyugat közt hányódó magyarság problémája, az író személyes sorsából vett elemek) mára már jelentőségükből sokat vesztek.

⁵⁸ Kerecsényi, Magyar Szemle, 1934.

⁵⁹ Kerecsényi, Magyar Szemle, 1935. május, 82.

⁶⁰ Szerb Antal, Nyugat, 1937, 5. sz.

